६मेषादिराशौ च न० ४भल्लके वृक्षे (भेला) ५योनाकृक्ष (योना)६पर्व्वतभेदे च पु०मेदि० । स च रैवतापरनामकः "ऋक्षोऽपि रेवताज्जज्ञे तस्य पर्व्वतमूर्द्धनि । ततोरैवत उत्पन्नः पर्वतः सागरान्तिके । नाम्ना रैवतकं नाम भूमौ भूमिधरःस्मृतः" हरिवं०३२अ०।स च कुलाचलपर्व्वतः यथोक्तं सि० शि०। "माहेन्द्रशुक्तिमलयसह्यपारियात्रा सह्यः सविन्ध्य इह सप्त कुलाचलाख्याः" इति । ७ऋक्षभेदयोः तत्रैव: "आजमीढसुतः । "धूमिन्या स तया देव्या त्वजमीढः समीयिवान् । ऋक्षं जनयामास धूम्रवर्णं सुदर्शनम् । ऋक्षात् संवरणो जज्ञे कुरुः संवरणात्तथा" अपरो विदूरथस्य पुत्रः "विदूरथस्य दायाद ऋक्ष एव महारथः । ऋक्षस्य च द्वितीयस्य भीमसेनोऽभवन्नृपः" इति हरि०३२अ०। भल्लूकवारणपशुः जरायुजश्च । "जरायुजानां प्रवराः मानवाः पशवश्च ये । मानाकृपधरा राजन् ! एषां भेदास्तथैव च । अरण्यवासिनः सप्त सप्तैषां ग्रामवासिनः । सिंहव्याघ्रवराहाश्च महिषा वारणास्तथा । ऋक्षाश्च वानराश्चैव सप्तारण्याः स्मृता नृप ।" भा०आ० तत्र प्रवरा इति विशेषणात् एतद्भिन्नानामारण्यत्वमस्त्येव तेनोष्ट्रस्याप्यारण्यत्वं सुश्रुते उक्तम् तच्च उष्ट्रशब्दे उक्तम् । ८अरिष्टपुत्रे च "अरिष्टः खल्वाङ्गेयीसुपवेमे सुदेवां नाम तस्यां पुत्रमजीजनदृक्षम्" भा०आ०९५अ०। ९उत्तर दिशि स्त्री निरु० यद्यपि नक्षत्रस्य सामान्यतो गगनस्थिततारासमूहवाचकता तथापि ज्योतिषे येषामुदयास्तज्ञापनं तेषामेव ऋक्षशब्देन व्यवहारः तानि च सप्तविंशतिः । अभिजिच्चेत्यष्टाविंशतिः । "अश्विनी भरणी चैव कृत्तिका रोहिणी तथा । मृगशीर्षस्तथा चार्द्रा पुनर्वसुकपुष्यकौ । अश्लेषा च मघा पूर्वफल्गुन्युत्तरफल्गुनी । हस्ता चित्रा तथा स्वातीविशाखा चानुराधिका । ज्येष्ठा मूलं तथाषाढ पूर्वोत्तरपदादिके । श्रवणा च धनिष्ठा च शतभिषगाद्यभाद्रिका । उत्तराद्यभाद्रपदा रेवती भानि च क्रमात्" ज्योति०अभिजित् अभिजिच्छब्दे उक्तम् । एतानि द्वादशराशिचक्रषट्कत्वात् प्राधान्याच्च ऋक्षशब्देन व्यपदिश्यन्ते एतेषां स्वरूपप्रमाणाधिष्ठातृदेवताः अश्लेषाशब्दे ४९७पृ०श्रीपतिवाक्योक्ताः अन्यान्यपि यानि उदयास्तभाञ्जि गगनमण्डले सन्ति तेषामपि गति ज्योतिषे आनीता तान्यपि ऋक्षपदवाच्यानि । ऋक्षकक्षाप्रमाणमुक्तं सि०शि० । "अब्धिभाङ्गजकुञ्जरगोऽश्वपक्षाः(२५९८८९८५०योजनानि) कक्षां रक्षन्ति नक्षत्रा भगणस्य चैताम्" । नक्षत्रकक्षाया भूमध्यादुच्छ्रितिमानम् "नागाक्षषड्युगरसाग्निकुवेदसंख्यो(४१२६२६५८ योजनमितः) नक्षत्रमण्डलभवः श्रवणोनिरुक्तः" ज्यो० उक्तम् । "तेषामन्येषाञ्चोदयादिज्ञानाय" सि०शि० । ध्रुवकभागा उक्ता यथा "अष्टौ नखा गजगुणाः खगराशिघटकाः सप्तर्तवस्त्रिनव चाङ्गदिशोऽष्टकाष्ठाः । गोऽर्कास्तथाद्रिमनवः शरबाणचन्द्राः खाग्न्यष्टयस्त्रिधृतयो नवनन्दचन्द्राः । अर्काश्विनो जिनयमा नव बाहुदस्राः कृष्ण्यश्विनो जलधितत्त्वमिताश्च भागाः । षट्त्रिंशच्च पवनोत्कृतयोऽष्टभानि खाङ्गाश्विनो नखगुणा रसदन्तसंख्याः। सप्तामराः खमिति भध्रुवका निरुक्ता हङ्कर्मणाश्वनभवेन सहाश्विभिष्ण्यात् । ब्रह्माग्निभध्रुवलवा रदशिप्रिकोना मैत्रेन्द्रयोर्द्वयधिपभस्य च शेषुलिप्ताः" शि० "अष्टौ नखा इत्यादयोऽश्विन्यादीनां साभिजितां ध्रुवभागा वेदितव्याः । तत्रापि विशेषमाह । ब्रह्माग्निभध्रुवलवा इत्यादि । कृत्तिकारोहिणीनक्षत्रयोर्द्वात्रिंशत्कलोनाः । विशाखानुराधाज्येष्ठानां कलापञ्चकेनाधिका ध्रुवकभागा वेदितव्याः" शि० । एषां शरानाह "दिशोऽर्काश्च सार्धाब्धयः सार्धवेदा दशेषा रसाः खं खराः खं च सूर्याः । त्रिचन्द्राः कुचन्द्राः विपादौ च दस्रौ तुरङ्गाग्नयः सत्रिभागं च रूपम् । विपादं द्वयं सार्धरामाश्च सार्धा गजाः सत्रिभागेषवो मार्गणाद्रे । द्विषष्टिः सरामाश्च षड्वर्गसंख्यास्त्रिभागो जिना उत्कृतिः खं च भानाम् । निरुक्ताः स्फुटाः योगतारांशाख्यं ब्रह्मधिष्ण्याहिपाख्यादिषट्कम् । करो वारुणं त्वाष्ट्रभं सार्पमेषां शरा दक्षिणा उत्तराः शेषभानाम्" सि०शि० । "दिशोऽर्का इत्यादयस्तेषां भानां शरांशा ज्ञेयाः । शेषं स्पष्टार्थम् । अत्रोपपत्तिः । तत्र भवेधार्थं गोलबन्धोक्तविधिना विषुवं गोलयन्त्रं कार्यम् । तत्र खगोलस्यान्तर्भगोल आधारवृत्तद्वयस्योपरि विषुववृत्तम् । तत्र च यथोक्तं क्रान्तिवृत्तं भगणांशा १९० द्वितं च कार्यम् । ततस्तद्गोलयन्त्रं सम्यग्ध्रुवाभिमुखयष्टिकं जलसमक्षितिजवलयं यथा भवति तथा स्थिरं कृत्वा रात्रौ गोलमध्यगविष्कम्भगतया दृष्ट्या रेवतीतारां विलोक्य क्रान्तिवृत्ते यो मीनान्तस्तं रेवतीतारायां निवेश्य मध्यगतयैव दृष्ट्याश्विन्यादेर्नक्षत्रस्य योगतारां विलोक्य तस्योपरि वेधवलयं निवेश्यम् । एवं कृते सति वेधवलयस्य क्रान्ति-